

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ФЕНОМЕН ПІДЛІТКОВИХ СУДІВ У США: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД І СТРАТЕГІЧНІ ВИМІРИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ

Светлічний І. В.

ВСТУП

Питання історичної динаміки вікових меж кримінальної відповідальності належить до найбільш дискусійних і концептуально значущих проблем кримінології та соціології доби постмодерну. Його доктринальне осмислення та інституційна реалізація мають праксеологічну цінність для формування ювенальної кримінальної політики держави, оскільки визначають перспективні стратегічні виміри реагування на делінквентну поведінку молоді в межах національної моделі відновної парадигми.

У XX та на початку XXI століття відбувалися перманентні дискусії у визначенні мінімального віку, з якого дитина здатна нести кримінальну відповідальність. Зміни залежали від політичної кон'юнктури, суспільного запиту та позиції міжнародних організацій.

Історична трансформація віку кримінальної відповідальності відображає конфлікт двох світоглядних парадигм: політичного запиту на відплатне покарання та антропоцентричного підходу – відновної парадигми. Перевагу останньої обґрунтовано у Загальному коментарі ООН № 24 (2019), який встановлює 14-річну вікову межу як абсолютний мінімум¹.

Подальший аналіз доцільно розпочати з простеження еволюції відповідних змін у країнах світу. У континентальній Європі вищий мінімальний вік кримінальної відповідальності поєднується з розширенням ювенальних гарантій на молодих дорослих. У Німеччині з 1953р. кримінальна відповідальність настає з 14 років, але до осіб 18–21 року може застосовуватися ювенальне правосуддя. Аналогічна категорія «молодих дорослих» існує в Австрії (18–21 рік). Нідерланди з 2014 року поширили можливості застосування ювенальних заходів до осіб до 23 років. У Хорватії 18–21 рік, у Швейцарії до 15 років

¹ Committee on the Rights of the Child. General comment No. 24 (2019) on children's rights in the child justice system (CRC/C/GC/24) [Electronic resource] / UN Committee on the Rights of the Child. 2019. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-24-2019-childrens-rights-child>

застосовуються виключно виховні заходи, проте Франція орієнтується на дискреційну оцінку «здатності до розсудливості» з 13 років дозволяючи кримінальні покарання.

В Україні загальний вік кримінальної відповідальності становить 16 років, а спеціальний – 14 років за обмеженим переліком правопорушень (ч. 2 ст. 22 КК України), з практики автора зауважимо, що в національній моделі тягар кримінальної відповідальності за найбільш поширеними кримінальними правопорушеннями (імпульсивну крадіжку в магазині або підліткову бійку в школі тощо) починається саме з 14 років без врахування при визначенні суб'єктності психологічного віку (рівня розвитку) дитини. Тому адаптація європейських моделей розширення ювенальних підходів на осіб 18–20 років з урахуванням їх нейропсихологічних особливостей є перспективним напрямом розвитку національного законодавства.

Узагальнення наведених порівняльно-правових даних дає підстави стверджувати, що інституціоналізація у Європі та Північній Америці категорії молодих дорослих віком 18–21 (у низці юрисдикцій – до 23) років зумовлена розвитком як нейронаук, так і кримінологічної психології².

Нині спеціальний вік кримінальної відповідальності в Україні (з 14 років) концептуально корелює із типовою структурою ювенальної та молодіжної делінквентності в європейських країнах, де істотну частку становлять майнові правопорушення, насамперед крадіжки, поряд з іншими категоріями, що змінюються з віком. Наукова проблема полягає у тому що межа кримінальної відповідальності на рівні 14 років допускає ранню криміналізацію дитини. Така модель вступає у суперечність із стандартами ЄС, Ради Європи та ООН. Унаслідок цього в Україні виникає системна диспропорція між проголошеним пріоритетом найкращих інтересів дитини й реальним обсягом кримінально-правового втручання, що має суттєве значення в аспекті європейської інтеграції.

1. Доктринальна та праксеологічна значущість трансформації віку кримінальної відповідальності та її критичне осмислення

Динаміка трансформації віку кримінальної відповідальності свідчить про наступні показники. Британія демонструє поступове підняття вікової межі під впливом розуміння цінності відновної

² Pruin I., Dünkel F. Better in Europe? European responses to young adult offending. 2015. URL: https://t2a.org.uk/wp-content/uploads/2016/02/T2A_Better-in-Europe.pdf

парадигми³. На початку XX століття в Англії та Уельсі був ухвалений Закон про дітей (Children Act 1908), який вперше встановив вік кримінальної відповідальності на рівні 7 років (що відповідало давньому англійському загальному праву). Закон про дітей і підлітків (Children and Young Persons Act 1933) підвищив цей вік до 8 років. Обґрунтуванням стала необхідність більше зважати на добробут дитини і поступове визнання того, що семирічна дитина ще не усвідомлює наслідків злочину.

Доповідь Комітету Інглбі (1961) рекомендувала підняти вік до 12 років, оскільки діти цього віку потребують виховання, а не кари. Однак парламент застосував компроміс, Закон про дітей і підлітків (Children and Young Persons Act 1963) підвищив вік лише до 10 років. З того часу (станом на зараз) вік в Англії та Уельсі залишається 10 років, попри критику з боку Комітету ООН з прав дитини.

У континентальній Європі, зокрема в Німеччині, Франції та Швейцарії, вік кримінальної відповідальності традиційно є вищим, однак межі ювенального втручання також зазнали поступової еволюції.

Так, у Німеччині згідно із Законом про відправлення правосуддя у справах молоді (Jugendgerichtsgesetz, 1953), кримінальна відповідальність настає виключно з 14 років. Проте німецьке право унікальне тим, що має окрему категорію «молоді дорослі» (Heranwachsende) віком від 18 до 21 року, до яких може застосовуватися ювенальне правосуддя, якщо рівень їхнього психоемоційного розвитку відстає від хронологічного віку або обставини злочину вказують на «юнацьку незрілість». Зазначене обґрунтовано результатами вікової психології: лобові долі мозку, відповідальні за самоконтроль, формуються до 21–25 років, а подекуди й до 32, як буде доведено нижче.

У Франції законодавство тривалий час не встановлювало жорсткого мінімального віку, а орієнтувалося на поняття «здатності до розсудливості». Ордонанс від 2 лютого 1945 року про правопорушення неповнолітніх встановив, що кримінальні покарання (на відміну від виховних заходів) можуть застосовуватися лише до неповнолітніх віком від 13 років.

У Швейцарії Кримінальний кодекс розмежовує групи застосування права: до осіб від 7 до 15 років застосовуються лише заходи виховного

³ Ellis T., Kyo A. Youth Justice in England & Wales: Past, Present & Future. *Ryukoku Corrections and Rehabilitation Center Journal* No. 8. 2018. P. 64–92. URL: https://pure.port.ac.uk/ws/portalfiles/portal/13541340/Ryukoku_64_92.pdf

характеру, а кримінальна відповідальність і покарання – заборонені. З 15 до 18 років діє спеціальний режим для підлітків⁴.

У Сполучених Штатах Америки відсутній єдиний федеральний закон щодо віку кримінальної відповідальності, оскільки це прерогатива кримінального права кожного окремого штату. Перший суд у справах неповнолітніх було створено в Іллінойсі у 1899 році, що заклало концепцію «*parens patriae*» (держава як батько), де акцент робився на виправленні, а не на покаранні. У другій половині ХХ століття (зокрема, у 1980–1990-х роках на фоні зростання вуличної злочинності) багато штатів прийняли закони, які знизили вік для передачі справ до судів для дорослих за тяжкі злочини. За загальним правом (*common law*) мінімальний вік становив 7 років, і деякі штати нині зберігають його. В інших штатах цей поріг варіюється: у Колорадо це 10 років, у Джорджії – 13, Нью-Йорку – 16⁵.

Окремої уваги потребує роль Організації Об'єднаних Націй та міжнародного права, саме діяльність ООН упродовж останніх десятиліть стала одним із ключових чинників, що спонукав держави переглядати мінімальний вік кримінальної відповідальності. Пекінські правила (1985) рекомендували країнам не встановлювати мінімальний вік на занадто низькому рівні з огляду на аспекти емоційної, духовної та інтелектуальної зрілості. Комітет ООН з прав дитини у Загальному коментарі № 10 (2007) чітко заявив, що мінімальний вік кримінальної відповідальності нижче 12 років є міжнародно неприйнятним.

Згодом, у Загальному коментарі № 24 (2019), Комітет, проаналізувавши нові наукові дані про розвиток мозку дітей та підлітків, підвищив міжнародний стандарт і став рекомендувати державам-учасникам встановлювати мінімальний вік кримінальної відповідальності щонайменше з 14 років, а ще краще – з 15 чи 16 років. Обґрунтування базується суто на нейробіології та психології: діти просто не здатні повністю розуміти наслідки своїх дій так само, як дорослі⁶.

⁴ Ортинська Н. В., Козак І. В. Зарубіжний досвід звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2021. Т. 8, № 3 (31). С. 250–257. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2021/nov/25432/38.pdf>

⁵ Бондаренко О. А. Історичний розвиток ювенальної юстиції у різних країнах світу / О. А. Бондаренко // *Вісник кримінального судочинства*. 2024. № 1. С. 7–16. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/491> DOI: 10.17721/2413-5372.2024.1.7-16

⁶ Комітет ООН з прав дитини. General comment No. 24 (2019) On children's rights in the child justice system (CRC/C/GC/24) / Committee on the Rights of the Child. Geneva, 2019. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-24-2019-childrens-rights-child>

3 1 квітня 2014 року Нідерланди здійснили справжній прорив у цій сфері, запровадивши так зване правосуддя для підлітків (Adolescentenstrafrecht). Нідерланди розширили можливість застосування ювенального кримінального права не лише до 21 року (як у Німеччині), а до 23 років. Законом передбачено: за замовчуванням до правопорушників віком від 18 до 22 років застосовується доросле право, але суд має дискреційні повноваження застосувати заходи з арсеналу ювенальної юстиції, якщо психологічна та соціальна незрілість особи свідчить, що вона більше відповідає підлітковому профілю⁷.

В Австрії існує чітко закріплена у законі категорія «молоді дорослі» (Junge Erwachsene) для осіб віком від 18 до 21 року на момент вчинення злочину. Хоча вони підлягають матеріальному кримінальному праву для дорослих, процесуально вони користуються гарантіями Закону про ювенальні суди (JGG). Згідно з § 36 Кримінального кодексу у поєднанні з § 19 Закону про ювенальні суди, для осіб до 21 року встановлено жорсткий ліміт покарання: їм не може бути призначено довічне позбавлення волі або ув'язнення на строк понад 15 років (за винятком кількох специфічних статей з 2020 року)⁸.

Хорватія, як і низка інших балканських країн (колишньої Югославії), перейняла багато концепцій з німецької та австрійської доктрини. Закон про суди для молоді (Zakon o sudovima za mladež) чітко розмежовує: «старших неповнолітніх» (16-18) і «молодших повнолітніх» (mlađi punoljetnici – віком від 18 до 21 року). До останніх суд може застосовувати виховні заходи або спеціальне покарання для молоді замість звичайної в'язниці, якщо є підстави вважати, що такий вплив буде ефективнішим для ресоціалізації⁹.

У Швеції з часу набрання чинності Кримінальним кодексом 1965 року існувала система, коли молоді дорослі (до 25 років) отримували суттєві «вікові знижки» (ungdomsrabatt) та пріоритетність відновних програм при призначенні покарання, а довічне позбавлення волі було заборонене для осіб віком до 21 року. Варто зазначити, що у 2022 році на фоні зростання злочинності банд Швеція скасувала цю

⁷ Zeijlmans K. De aparte bejegening van jongvolwassen daders in het (jeugd)strafrecht. 2019. URL: https://repository.wodc.nl/bitstream/handle/20.500.12832/232/Cahier_2019-14_Summary_tcm28-410623.pdf?sequence=3&isAllowed=y

⁸ National youth law (Austria). 8 липня 2025. URL: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/austria/12-national-youth-law>

⁹ Imprint News. Young Adult Justice: A new frontier worth exploring. 2013. URL: <https://imprintnews.org/wp-content/uploads/2013/05/Young-Adult-Justice-FINAL-revised.pdf>

«вікову знижку» для тяжких злочинів для групи 18–21, хоча для дрібніших правопорушень вікові знижки залишаються¹⁰.

В Англії та Уельсі, хоча кримінальна відповідальність починається з 10 років, система традиційно виокремлювала категорію 18–20 років для цілей відбування покарання. Довгий час такі особи не направлялися до звичайних тюрем для дорослих, а відбували покарання в установах для молодих правопорушників (Young Offender Institutions)¹¹.

Вікові межі кримінальної відповідальності у США за загальним правом становив лише 7 років і цей поріг варіювався в залежності від штату, до прикладу, у Колорадо 10 років, у Джорджії – 13. Впровадженню ініціатив зміни вікових меж кримінальної відповідальності у США передували численні застереження частини суспільства щодо нібито надмірної вартості таких реформ, ризику зростання злочинності та перевантаження ювенальних установ. Однак подальші емпіричні дослідження засвідчили відсутність істотного збільшення ані витрат, ані рівня правопорушень після підвищення віку кримінальної відповідальності до 18 років. П'ятнадцять років тому ідея підвищення віку кримінальної відповідальності молоді вважалася високозатратною та ризикованою інвестицією у США, зазначає М. Містретт¹². Нині результати досліджень у США показали, що прихильники цієї тенденції недооцінили майбутні успіхи¹³. Одинадцять штатів США підвищили вік кримінальної відповідальності до 18 років, спираючись на досягнення в нейронауці. Три з 50 штатів США, Джорджія, Техас і Вісконсин, досі вважають 17-річних дорослими і притягують їх до відповідальності в системі дорослого правосуддя, а не в системі ювенальної юстиції. Попри ці дані, завдяки відновному правосуддю щороку понад 100 000 молодих американців залишаються на волі. Ця ініціатива почалася на тлі зниження кількості арештів молоді, зменшившись на 67% між 2001 і 2018 роками, тенденція, яка триває й досі. Кількість молодих людей у тюрмах США зменшилася на 60% й не призвело до суттєвого збільшення витрат чи злочинності. 16- та 17-річних, яких вважали дітьми за всіма іншими урядовими стандартами – голосування, купівля сигарет, вступ до армії та підписання

¹⁰ Imprint News. Young Adult Justice: A new frontier worth exploring. 2013. URL: <https://imprintnews.org/wp-content/uploads/2013/05/Young-Adult-Justice-FINAL-revised.pdf>

¹¹ Pruin I. Sanctions Systems and Sentencing Practices in Europe. 2010. URL: https://providus.lv/article_files/2504/original/canctions.pdf?1382680160

¹² Giving Compass. Raising the Age of Criminal Responsibility to 18. 22 квітня 2022. URL: <https://givingcompass.org/article/raising-the-age-of-criminal-responsibility-to-18>

¹³ Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. Facts About Youth Crime | Juvenile Justice 101. 12 вересня 2024. URL: <https://ojjdp.ojp.gov/juvenile-justice-101>

юридичного контракту – не вважалися дітьми при контакті із законом. еформи підвищення віку повернули переважну більшість дітей (до 18 років) під юрисдикцію ювенального суду. Попри те, що реформи в кожному штаті включали як дрібні правопорушення, так і деякі тяжкі злочини, противники припускали, що витрати на реформи будуть надмірними, головним чином через необхідність будівництва закладів для 16- та 17-річних.

Таблиця 1

Порівняльна таблиця ювенальних вікових меж по країнах ЄС

Країна	Мін. вік відповідальності	Верхня межа ювенального віку	Категорія «молоді дорослі»	Критерій застосування меж до молодих дорослих
Нідерланди	12 років	18 років	18–23 роки	За рішенням суду можливе повне застосування ювенального правосуддя
Німеччина	14 років	18 років	18–21 рік	Широке застосування виховних заходів та ювенальних покарань (§ 105 JGG)
Австрія	14 років	18 років	18–21 рік	Процесуальні ювенальні гарантії, заборона довічного ув'язнення (§ 36 KK)
Хорватія	14 років	18 років	18–21 рік	Можливість заміни дорослого покарання на заходи для молоді
Швеція	15 років	18 років	18–21 рік	Пом'якшення покарання; до 2022 року діяли суттєві «вікові знижки»
Англія і Уельс	10 років	18 років	18–21 рік	Відбування покарання у спеціальних установах для молодих правопорушників
Україна	14 років (винятки) / 16 років (загал)	18 років	Відсутня (статус дорослого з 18 років)	Застосовується загальне кримінальне право; ювенальних пом'якшень немає

Як випливає з наведеної таблиці, більшість країн Європи зберігають базову межу кримінального повноліття на рівні 18 років. Проте, головна відмінність між країнами полягає в тому, що відбувається після цієї межі.

В Україні перехід у статус повнолітнього відбувається різко, у 18 років особа повністю втрачає процесуальні гарантії неповнолітнього та підпадає під дію загального кримінального права. Натомість у Нідерландах, Німеччині, Австрії, Швеції вік від 18 до 21 року розглядається як транзитний період (перехідний вік). Суддям надається дискреційне право застосовувати інструменти ювенальної юстиції.

2. Нейробіологічне обґрунтування доцільності запровадження категорії «молоді дорослі» у кримінальній юстиції

Однією з концептуальних методологічних проблем сучасної теорії кримінального права є закріплена у вітчизняній доктрині та законодавстві презумпція, що повноліття у 18 років автоматично означає досягнення когнітивної та вольової зрілості. Проте сучасні нейрофізіологічні дослідження¹⁴ (зокрема, з використанням функціональної магнітно-резонансної томографії МРТ) спростовують цю тезу, доводячи, що нейронні мережі мозку продовжують структурно та функціонально формуватися щонайменше до 25–32 років¹⁵. Подібні результати отримані в усіх країнах, в яких проведено такі наукові дослідження. Зарубіжні дослідники зазначають, що наукові відкриття останніх 5 років обумовили справжню революцію у нейровізуалізації¹⁶.

Дослідження показують, що молодим людям притаманна асинхронність розвитку частин мозку. Найціннішим відкриттям нейронауки для кримінології став феномен асинхронного дозрівання певних частин мозку. Лімбічна система, яка відповідає за емоції, пошук винагороди та реакцію на стрес (зокрема мигдалеподібне тіло та прилегле ядро), досягає піку своєї активності саме у віці 15–20 років. У цей період

¹⁴ Мозок продовжує розвиватися до 30 років, – дослідження. 19 лютого 2026. URL: https://lb.ua/health/2026/02/19/723223_mozok_prodozvhuie_rozvivatisya.html

¹⁵ Arain M., Haque M., Johal L., Mathur P., Nel W., Rais A., Sandhu R., Sharma S. Maturation of the adolescent brain. 2013. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3621648/>

¹⁶ Center for Law, Brain and Behavior (CLBB). Brain Development & Sentencing: A Toolkit for Juvenile (Under 18) and Emerging Adult (18–25) Justice. 2024. URL: https://assets.ctfassets.net/9ge8ptsf9tdf/tCU8eeVadeUxZsE30yalk/75c799e09899c5dc18359cbb06f638d3/12.4_Brain_Development_Sentencing-_A_Toolkit_for_Juvenile_and_Emerging_Adult_Justice_for_NLL.pdf

молодь гіперчутлива до соціальних винагород, особливо до схвалення з боку однолітків¹⁷.

Натомість префронтальна кора, яка виконує функції «виконавчого контролю», раціонального планування, оцінки довгострокових ризиків та гальмування імпульсів, піддається процесу мієлінізації та синаптичного прунінгу набагато повільніше, завершуючи свій розвиток лише до 25 років. У кримінології цей стан метафорично називають «потужним двигуном без надійних гальм»: молодий дорослий (18–21 рік) інтелектуально розуміє, що порушує закон, але його нейробіологічний апарат стримування імпульсів фізіологічно не здатний подолати лімбічний потяг до ризику¹⁸.

Відбуваються зміни у лобово-мигдалеподібно-мозочковому контурі. Метааналіз нейродосліджень підлітків-правопорушників виявив специфічні структурні та функціональні відхилення у їхньому мозку порівняно з контрольною групою здорових однолітків. У юних злочинців зафіксовано гіперактивацію лобово-мигдалеподібно-мозочкового контуру, зокрема лівої медіальної орбітальної частини верхньої лобової звивини та ділянки черв'яка мозочка (vermis VI). Це свідчить про те, що агресивна та антисоціальна поведінка часто є наслідком нейрофізіологічного збою в регуляції емоцій, а не лише продуктом усвідомленого «злого умислу»¹⁹.

Крім того, у дослідженнях, підлітки з історією делінквентної поведінки демонструють знижену нейронну реакцію прилеглого ядра на зростання рівня ризику. Нейробіологи припускають, що це свідчить про «звикання» (габітуацію) мозку до небезпеки: злочинець-підліток сприймає ризик не як загрозу, а як рутину, одночасно демонструючи гіперчутливість навіть до дрібних винагород (наприклад, крадіжка невеликої суми грошей)²⁰.

Нині встановлено, що нейропластичність молоді продовжується до 32 років. Дослідження Кембриджського університету (аналіз майже

¹⁷ Casey B. J., Simmons C., Somerville L. H., Baskin-Sommers A. Making the Sentencing Case: Psychological and Neuroscientific Evidence for Expanding the Age of Youthful Offenders. 2022. URL: <https://www.nawj.org/uploads/files/events/webinars/makingthesentencingcase-psychologicalandneuroscientificevidenceforexpandingtheageofyouthfuloffenders-caseyetal2022annualreviewsofcriminology.pdf>

¹⁸ Arain M., Haque M., Johal L., Mathur P., Nel W., Rais A., Sandhu R., Sharma S. Maturation of the adolescent brain. 2013. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3621648/>

¹⁹ Wang Y.-M. Brain functional changes in juvenile delinquents: a preliminary meta-analysis. 2025. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/40273813/>

²⁰ Escalante E. S. Differences in risk appraisal and neural activity in adolescents with a history of misconduct. 2025. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/41060024/>

4000 МРТ-сканувань) показало, що мозкові мережі не просто формуються довше, але й проходять п'ять різних епох розвитку, де «підлітковий» тип нейропластичності триває аж до 32 років. До цього віку мозок оптимізує глобальні «магістралі» для обміну інформацією між різними ділянками. Це має ключове значення для ресоціалізації: мозок 20-річного злочинця є нейропластичним, тобто його ще можна змінити та «перепрошити» через освітні й відновлювальні програми. Жорстке ув'язнення в цьому віці лише закріплює кримінальні нейронні патерни, блокуючи нормальний розвиток ПФК під впливом хронічного стресу²¹.

Ігнорування нейробіологічних фактів про асинхронне дозрівання префронтальної кори та лімбічної системи призводить до системної помилки традиційного правосуддя. Спроможність до усвідомленої кримінальної відповідальності осіб віком 18–21 рік оцінюється за стандартами дорослого мозку, тоді як її фактичний нейрофізіологічний інструментарій (контроль імпульсів) перебуває на стадії підліткового формування. Саме тому розширення ювенальної юстиції на категорію «молодих дорослих» є приведенням юридичних фікцій у відповідність до доказової нейронауки.

Розглянемо контраргументи до цієї концепції в аспекті нейробіологічного детермінізму.

Опоненти нейробіологічно орієнтованої ювенальної парадигми (зокрема, кримінологи консервативного спрямування) висувають низку вагомих заперечень, які можна згрупувати у три доктринальні блоки.

І. Проблема свободи волі та нейробіологічний детермінізм.

Головний концептуальний контраргумент опонентів полягає в тому, що надмірне покладання на дані функціональної магнітно-резонансної томографії створює загрозу нейробіологічного детермінізму або виправдання через фізіологію. Критики нейробіологічного детермінізму зазначають, що кримінальне право історично базується на концепції свободи волі та морального вибору²². Навіть якщо префронтальна кора 19-річного правопорушника ще не повністю мієлінізована, це не означає повної відсутності здатності усвідомлювати злочинність діяння. Опоненти підкреслюють логічну хибу: тисячі підлітків і молодих дорослих із такою ж фізіологією мозку не вчиняють злочинів. Отже, зрілість мозку є фактором ризику, але не виправданням антисоціальної поведінки.

²¹ Здоровило Т. Мозок має п'ять «ер»: дорослий режим починається лише після 30-ти років – дослідження вчених. *Україна Молода*. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/218/192397>

²² Capucitti N. Juvenile Neuronal Development and Criminal Justice. 2025. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5118103

II. Принцип пропорційності та інтереси потерпілих.

З позицій теорії ретрибутивізму (теорії справедливої відплати), покарання повинно бути пропорційним об'єктивній шкоді, завданій злочином, а не лише суб'єктивним характеристикам суб'єкта. Конtrarгумент можна сформулювати так: «Шкода від вбивства, вчиненого 19-річним, є такою ж руйнівною для потерпілого, як і від діяння 40-річного». Застосування м'якших ювенальних санкцій до дорослих осіб нівелює відчуття справедливості у потерпілих і суспільства, перетворюючи правосуддя на інструмент соціальної терапії для правопорушника.

III. Криза теорії невідворотності покарання.

Прихильники концепції традиційного карального (ретрибутивного, відплатного, інквізиційного) правосуддя аргументують, що пом'якшення для молоді знижує ефект запобігання злочинності при покаранні винної особи. Якщо молоді люди віком 18–21 рік знатимуть, що вони захищені правом ювенальної юстиції (як у Німеччині чи Нідерландах), це може спровокувати інструменталізацію (використання переваг) їхнього віку дорослою організованою злочинністю. Яскравим емпіричним доказом цієї тези є досвід Королівства Швеція, яке у 2022 році було змушено скасувати вікові знижки для осіб віком 18–21 рік за тяжкі злочини через те, що вуличні банди свідомо використовували молодь як виконавців злочинів.

Розглянемо дилему застосування вищої міри покарання для неповнолітніх детальніше. На іншому полюсі кримінологічного спектру знаходяться держави, чия кримінально-правова доктрина дотримується каральної (інквізиційно-ретрибутивної) моделі та застосовує найвищу міру покарання до неповнолітніх. Зазначене є прямим порушенням ст. 37 Конвенції ООН про права дитини та ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права²³.

Компаративний аналіз засвідчує, що застосування смертної кари до осіб, які вчинили злочин у віці до 18 років, досі існує у XXI столітті в таких країнах.

Ісламська Республіка Іран залишається світовим «лідером» у стра-тах неповнолітніх. За іранським кримінальним кодексом, що базується на шаріаті, вік кримінальної відповідальності становить 9 місячних років для дівчат і 15 місячних років для хлопців. Особи, які вчинили злочини (зокрема вбивства або наркоторгівлю) у підлітковому віці,

²³ Толстенко Ю. О. Проблема смертної кари у міжнародному праві. *DSpace Repository*. 2017. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15155/1/Tolstenko.pdf>

часто утримуються у в'язниці до досягнення ними 18-річчя хронологічно, після чого вирок приводиться у виконання²⁴.

У Пакистані попри формальне законодавство, що захищає неповнолітніх, на практиці існують випадки страт неповнолітніх через відсутність точних свідочств про народження в сільських регіонах та домінування антитерористичних судів над ювенальними²⁵.

У Китайській Народній Республіці формально закон забороняє смертну кару для неповнолітніх (у 2021 році вік відповідальності був знижений до 12 років для певних тяжких злочинів, але з покаранням у вигляді ув'язнення). Проте міжнародні правозахисні організації зазначають, що через абсолютну засекреченість даних щодо страт у КНР, перевірити відсутність страт неповнолітніх де-факто неможливо²⁶.

Сполучені Штати є показовим прикладом еволюції вікових меж. До 2005 року смертна кара для неповнолітніх (від 16 років) застосовувалася в низці штатів. Лише рішення Верховного Суду США у справі *Roper v. Simmons* (2005) визнало такі страти неконституційними, посилаючись на 8-му поправку (заборона жорстоких покарань) та прямо використовуючи вищезгадані біологічні дані про незрілість мозку підлітків як юридичний аргумент.

Саудівська Аравія довгий час була у списку країн, що страчують дітей, проте у квітні 2020 року королівським указом смертну кару для неповнолітніх було офіційно скасовано (замінено на максимальний термін ув'язнення до 10 років)²⁷.

Спіраючись на досліджені джерела, можемо обґрунтовано стверджувати що процес гуманізації ювенального кримінального права не є лінійним. Сучасна кримінологія перебуває у стані перманентної дилеми між біологічно обґрунтованою реабілітаційною моделлю (яка аргументує розширення ювенального захисту на групу 18–21 рік) та класичною ретрибутивною моделлю. Остання висуває обґрунтовані побоювання щодо підриву принципу невідворотності покарання та розмиття свободи волі. Водночас екстремальні прояви каральної доктрини – страти неповнолітніх, що досі практикуються, демонстру-

²⁴ Калашнікова Л. М. Делінквентна поведінка неповнолітніх: поняття, причини, запобігання. *Науковий вісник*, 2017 (2), 22–30. URL: http://jnas.nbuiv.gov.ua/j-pdf/NaZo_2017_2_22.pdf

²⁵ Міжнародна амністія: смертна кара у світі. *Радіо Свобода*. 2002. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/888485.html>

²⁶ У Китаї дозволили притягати до кримінальної відповідальності дітей з 12 років. (2020, 28 грудня). *УНІАН*. <https://www.unian.ua/world/kitay-u-kitaji-dozvolili-prityagati-do-kriminalnoji-vidpovidalnosti-ditey-z-12-rokiv-novini-svitu-11269814.html>

²⁷ Саудівська Аравія скасувала смертну кару для дітей. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/04/28/7249618/>.

ють ігнорування цими країнами як міжнародного права, так і законів біологічного розвитку людини.

3. Стратегічна парадигма редукції ювенальної делінквентності: досвід підліткових судів США

Цінність і феномен підліткових судів (судів однолітків) для педагогів, викладачів та вчителів залишаються малодослідженими в Україні. Зростання психотравмувальних чинників молоді внаслідок повномасштабної війни обумовлює актуальність та перспективність вивчення досвіду підліткових судів США задля реалізації антропоцентричної парадигми ювенального правосуддя в Україні та формування належних інституційних гарантій для майбутніх поколінь²⁸.

В англomовній правовій літературі цей феномен описують як Youth Courts, Teen Courts або Peer Courts. Це не класичні органи державної влади, а програми відновного правосуддя. Наразі понад 1800 підліткових судів діють у 48 штатах США, окрузі Колумбія, у юрисдикціях понад 25 племен, а також у 10 країнах на п'яти континентах²⁹. Витоки цієї моделі пов'язані із запровадженням першого підліткового суду в Іллінойсі у 1899 році. Сутність підліткових судів полягає у використанні конструктивного впливу однолітків на правопорушника через оцінювання його поведінки та вчинку однолітками. Якщо неповнолітній вчинив дрібне правопорушення вперше, то справу (за його згоди та згоди батьків) передають не до звичайного суду, а до суду однолітків. Така модель сприяє усвідомленню підлітками своїх прав, сутності справедливості та ролі закону, а також формуванню навичок ухвалення відповідальних рішень. Усі ролі в судовому процесі – присяжні, прокурори, адвокати, а іноді й суддя – виконують підлітки віком від 10 до 18 років, які пройшли спеціальну підготовку. Справа приймається судом однолітків лише тоді, коли правопорушник визнав свою провину. Мета процесу – не довести вину, а визначити виховний захід правопорушнику.

Підліткові (одноліткові) суди – це програми, спрямовані на те, щоб відвернути молодих осіб, які вперше вчинили правопорушення, від подальшої криміналізації та стигматизації, застосовуючи компоненти відновного правосуддя, щоб запобігти майбутнім правопорушенням

²⁸ Светлічний І. В. Відновне правосуддя: захист приватного інтересу в кримінальному праві (практики захисту прав неповнолітніх в умовах війни) // Захист прав дитини в умовах воєнного стану. Liha-Pres. 2025. С. 854-878. DOI: 10.36059/978-966-397-560-3-36

²⁹ Global Youth Justice. Research on youth/teen/student/peer court and peer jury. Global Youth Justice, Inc. 2022. <https://www.globalyouthjustice.org/resources/research/>

(Стікл, Коннелл, Вілсон і Готфредсон 2008)³⁰. Підліткові суди схожі на традиційні суди, де є прокурори та адвокати захисту, судді та присяжні. Однак молоді люди виконують усі ці ролі самі і, що найважливіше, визначають варіанти призначення покарань. На відміну від інших судових моделей, підліткові судові програми не функціонують як суд у межах судової гілки влади. Опитування 2005 року, проведене Американським форумом молодіжної політики, оцінило, що у 2004 році в підліткових судах було засуджено від 110 000 до 125 000 молодих правопорушників (Pearson and Jurich 2005). Цільова група судів для підлітків – неповнолітні віком від 11 до 17 років, які були звинувачені у менш серйозних злочинах і не мають попередніх записів про арешти. Найпоширенішими правопорушеннями, які приймають молодіжні суди, є крадіжка, вандалізм, вживання алкоголю неповнолітніми, хуліганство, напад, володіння марихуаною, порушення правил паління та комендантської години (Fischer 2007). Зазвичай молодим правопорушникам пропонують підлітковий суд як добровільну альтернативу традиційній системі і молоді зазвичай повинні визнати провину, щоб брати участь у процесі. Існує кілька основних кримінологічних теорій, які підтримують використання молоді в підлітковому судовому процесі. Одна з теорій полягає в тому, що в суді молодь краще реагуватиме на позитивно соціалізованих однолітків, ніж на дорослих авторитетних фігур. Цей підхід до правосуддя припускає, що, подібно до того, як вплив та спілкування із правопорушниками корелює з початком деліквентної поведінки, тиск з боку позитивно соціалізованих однолітків може штовхати таку молодь до законослухняної соціальної поведінки. Суди підлітків можуть впливати на неповнолітніх правопорушників, підвищуючи їхні знання про систему кримінального правосуддя та впливаючи на їхню сприйняттю справедливості системи.

Американська асоціація пробації та умовно-дострокового звільнення виокремлює чотири моделі підліткових судів: модель дорослого судді, модель підліткового судді, модель трибуналу та модель суду присяжних-однолітків. У моделі дорослого судді прокурор, адвокат та присяжні – неповнолітні, веде засідання дорослий суддя. У моделі підліткового судді усі ролі, включно з суддею, виконують підлітки. У моделі трибуналу справу слухає колегія з трьох підлітків-суддів, адвокати та прокурори також є підлітками, а журі присяжних відсутнє. У моделі суду присяжних-однолітків (найпопулярніша модель) немає класичних адвокатів і прокурорів. Колегія присяжних-підлітків ставить запитання правопорушнику та разом виносить вердикт щодо покарання. Підліткові суди

³⁰ Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. Teen/youth court. 2010. https://ojjdp.ojp.gov/model-programs-guide/literature-reviews/teen_youth_court.pdf

не можуть призначати тюремне ув'язнення або грошові стягнення. Натомість їхні рішення мають відновний характер: обов'язкове написання листа-вибачення потерпілому від правопорушення, відвідування тренінгів із формування навичок емоційної саморегуляції, занять із цифрової та правової грамотності. Одним із поширених заходів є участь правопорушника у наступних засіданнях суду однолітків в якості присяжного³¹. Превентивний потенціал підліткових судів актуалізує потребу рецепції подібних моделей у системі національної моделі ювенальної юстиції.

Переважає більшість дітей, які вчиняють злочини, навіть тих, хто вчиняє тяжкі злочини, припиняють антисоціальну діяльність, коли вони переходять до дорослого життя. Більшість підліткових правопорушень, насправді, обмежуються підлітковим віком. Дослідження показують, що процес дорослішання пов'язаний з процесом дозрівання в більш загальному сенсі, ніж розвиток імпульсивного контролю та когнітивних здібностей. Це також означає, що підлітків легше змінити: коли вони досягають повноліття, а їх мозок дозріває, ймовірність того, що молоді люди знову вчинять правопорушення, значно зменшується. Викладене означає, що добре розроблені програми диверсії (заміщення, відволікання або розвитку) та соціальної реабілітації можуть значно зменшити довгострокові витрати як для підлітків у системі ювенальної юстиції, так і для суспільства.

Сполучені штати мають такий самий національний рівень злочинності, як і в багатьох інших країнах з високим рівнем доходу, але США мають один з найвищих показників ув'язнення у світі, він у 10 разів вищий, ніж у західноєвропейських країнах. Рівень ув'язнення серед дітей однаково високий, оскільки США до 18 років ув'язнюються більш ніж удвічі частіше, ніж будь-яка інша нація. Дві третини підліткових ув'язнень у США є ненасильницькими злочинами.

Система США занадто сильно покладається на парадигму стримування та покарання замість парадигми відновлення та реабілітації. Тюремне ув'язнення є суворим покаранням для будь-якої людини, а в системі ювенальної юстиції США реабілітація часто менш важлива, ніж покарання та профілактика майбутніх правопорушень. Наприклад, у Техасі ув'язнення неповнолітніх регулярно замикає підлітків у камерах на всі, крім 30 хвилин на день, і майже половина перебуває на суїцидальному нагляді. Однак з'являється все більше доказів того, що ув'язнення підлітків зазнає невдачі як засіб стримування або засіб

³¹ Judicial Branch of California. Peer/Youth courts overview. California Courts. 2026. <https://courts.ca.gov/programs-initiatives/collaborative-justice-courts/juvenile-collaborative-courts/peeryouth-courts-overview>

реабілітації, оскільки від 70% до 80% ув'язненої молоді в США повторно заарештовані протягом двох-трьох років після звільнення. Дійсно, кілька досліджень вказують на те, що ув'язнення молоді може погіршити проблему, фактично посилюючи рецидивізм, оскільки тюремне ув'язнення часто призводить до зниження перспектив працевлаштування, закріпленої бідності та додаткової злочинності. За оцінками, ув'язнення молоді коштуватиме від 8 до 21 мільярда доларів США на рік у втрачених майбутніх внесках у суспільство. Нарешті, на додаток до цих величезних майбутніх соціальних витрат, ув'язнення однієї молоді людини часто коштує більше 100 000 доларів на рік, зазначає у своїй роботі М. Карсе з Criminal Reform International, неурядової організації, яка працює в усьому світі для просування систем кримінального правосуддя, які відстоюють права людини.

Отримані результати, що об'єктивізуються у зниженні рівня рецидивної злочинності молоді, підвищенні довіри до правосуддя, зміцненні правосвідомості суспільства та підвищенні законослужняності неповнолітніх і молоді, обґрунтовують доцільність розробки національної моделі відновного правосуддя та зумовлюють необхідність подальшого наукового дослідження моделі підліткових судів (судів однолітків) як перспективного інструменту реалізації відновної парадигми ювенальної юстиції в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення.

ВИСНОВКИ

За результатами власного дослідження доведено, що традиційна каральна модель не забезпечує повною мірою захист прав потерпілих. Практичне значення дослідження полягає в обґрунтуванні напрямів удосконалення кримінального, кримінального процесуального та організаційного забезпечення національної моделі відновного правосуддя щодо неповнолітніх в Україні. Першочерговими у стратегічній парадигмі є розширення можливостей застосування ювенальних положень до осіб віком від 18 до 20 років та відповідна підготовка медiatorів, суддів, прокурорів, працівників поліції, пробації та соціальних служб до роботи у національній відновній моделі. Практичний ефект упровадження зазначених підходів полягає у зменшенні стигматизації неповнолітніх правопорушників, посиленні захисту прав потерпілих і зниженні повторної злочинності.

Необхідність законодавчого закріплення категорії «молоді дорослі» в Україні зумовлена конвергенцією двох ключових факторів: курсом на європейську інтеграцію, зазначену у преамбулі Конституції України та впливом повномасштабної збройної агресії РФ на психоемоційний стан неповнолітніх та молоді. З точки зору євроінтеграційних

зобов'язань, гармонізація українського кримінального та кримінального процесуального законодавства з європейськими стандартами вимагає відмови від жорсткого інквізиційного карального підходу. Як доводить досвід країн ЄС перехід до повноліття не є одномоментною подією, а продовжується до 25–32 років. Імплементация категорії «молоді дорослі» в українське законодавство стане індикатором зрілості правової системи, виконанням вимог європейських стандартів та рекомендацій Комітету ООН з прав дитини. Традиційне правосуддя карає за минуле, а відновне правосуддя відроджує майбутнє.

АНОТАЦІЯ

У сучасній ювенальній юстиції однією з найбільш дискусійних проблем залишається визначення верхньої вікової межі кримінальної відповідальності в контексті меж застосування ювенальної юрисдикції.

Обґрунтовано, що американський досвід є цінним для України не лише в частині перегляду вікових меж кримінальної відповідальності, а й у контексті ширшого переосмислення самої моделі реагування на злочинність неповнолітніх. Порівняльний аналіз дає підстави стверджувати, що відновне правосуддя має самостійне кримінально-правове значення, оскільки поєднує компенсаційний, виховний, превентивний і ресоціалізаційний потенціал у межах єдиної моделі реагування на делінквентну поведінку неповнолітнього.

На підставі компаративного аналізу зроблено висновок, що дефініцію поняття «відновне правосуддя щодо неповнолітніх» доцільно розглядати як правовий і соціально орієнтований механізм реагування на кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми, що передбачає залучення сторін кримінального конфлікту, держави та суспільства й спрямований на відновлення прав потерпілого, компенсацію заподіяної шкоди, досягнення примирення та відновлення соціальних зв'язків. Саме така дефініція дає можливість поєднати у межах однієї моделі кримінально-правові, процесуальні, пробаційні та соціально-реінтеграційні елементи.

Отже, трансформація вікових меж кримінальної відповідальності повинна розглядатися як складова реалізації національної моделі відновного правосуддя щодо неповнолітніх. Така модель має поєднати кримінально-правові, процесуальні, пробаційні, психологічні та соціально-реінтеграційні механізми й бути спрямованою на зниження рецидиву та посилення довіри суспільства до правосуддя. Ключові слова: призначення покарання, індивідуалізація, відновне правосуддя, відновна парадигма, підліткові суди, одностанкові суди, неповнолітні.

Література

1. Dünkler F., Gebauer D., Kestermann C. Mare-Balticum-Youth Survey. Selbstberichtete Delinquenz und Gewalterfahrungen von Jugendlichen im Ostseeraum. *Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*. 2005. N. 88. P. 215–239. URL: https://webarchiv.bundestag.de/archive/2006/0606/bic/bibliothek/akt_lit/aufsaeetze/2005/aufsaeetze_06_2005.pdf.
2. Костенко О. М. Основи соціально-натуралітичної юриспруденції та кримінології : монографія. Одеса : ВД «Гельветика», 2021. 140 с.
3. Кваша Р. С. Насильницька злочинність серед неповнолітніх в Україні як проблема ювенальної кримінології : дис.... д-ра філос. Київ, 2021. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0821U102626>.
4. Юзікова Н. С. Кримінально-правові проблеми відповідальності за злочини проти неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1999.
5. Judicial Branch of California. Peer/Youth courts overview. California Courts. 2026. <https://courts.ca.gov/programs-initiatives/collaborative-justice-courts/juvenile-collaborative-courts/peeryouth-courts-overview>.
6. Global Youth Justice. Research on youth/teen/student/peer court and peer jury. Global Youth Justice, Inc. 2022. <https://www.globalyouthjustice.org/resources/research/>.
7. Street Law, Inc. Building stronger youth courts to advance justice. 2025. <https://streetlaw.org/building-stronger-youth-courts-to-advance-justice/>.
8. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. Teen/youth court. 2010. https://ojjdp.ojp.gov/model-programs-guide/literature-reviews/teen_youth_court.pdf.
9. Митрофанов І. І., Светлічний І. В. Доктринальні, праксеологічні та кримінологічні аспекти відновного правосуддя у системі запобігання та протидії злочинності неповнолітніх. *Актуальні питання правотворчої діяльності за сучасних умов державотворення в Україні : кол. моногр.* Одеський державний університет внутрішніх справ. Baltia Publishing. 2026. С. 6–29. DOI: 10.13140/RG.2.2.19618.39360.
10. Митрофанов І. І., Светлічний І. В. Візії Ганса Гросса: кримінологічні аспекти відновного правосуддя щодо неповнолітніх. *Кримінальна юстиція: візії Ганса Гросса та сучасність* : кол. моногр. Baltija Publishing. м. Рига, Латвія. 2026. DOI: 10.13140/RG.2.2.11413.28646. URL: <https://www.researchgate.net/publication/404650609>.
11. Светлічний І. В. Відновне правосуддя у протидії злочинності неповнолітніх. Актуальні проблеми реформування процесуально-правових інститутів. *Reforming procedural law institutions under special legal regimes*. Baltia publishing. 2026. С. 302–320. DOI: 10.30525/978-9934-26-685-0-17.
12. Светлічний І. В. Відновне правосуддя: захист приватного інтересу в кримінальному праві (практики захисту прав неповнолітніх

в умовах війни). *Захист прав дитини в умовах воєнного стану* : колективна монографія. Liha-Pres. 2025. С. 854–878. DOI: 10.36059/978-966-397-560-3-36.

13. Светлічний І. В. Відновне правосуддя як елемент кримінально-правової охорони прав дітей. *Часопис Київського університету права*. 2020. №. 4. С. 383–386. DOI: 10.36695/2219-5521.4.2020.69.

14. Светлічний І. В. Роль відновного правосуддя у протидії злочинності неповнолітніх. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 254–257. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-1/63.

15. Светлічний І. В. Відновне правосуддя: захист приватного інтересу в кримінальному праві (практики захисту прав неповнолітніх в умовах війни). *Захист прав дитини в умовах воєнного стану* : колективна монографія. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. 1232 с. С. 854–878. DOI: 10.36059/978-966-397-560-3-36.

16. Светлічний І. В. Стратегічна парадигма редукції ювенальної делінквентності: досвід підліткових судів США. Youth Courts in the United States as a Restorative Justice Tool for Juvenile Delinquency Prevention. *Hands-on Science. Science Education*, 29 June – 3 July 2026. International Council of Associations for Science Education, 2026. DOI: 10.6084/m9.figshare.32687436.

17. Светлічний І. В. Бібліографічний аналіз когнітивно-психологічних аспектів впливу ІПСО на молодь в умовах повномасштабної збройної агресії РФ проти України. *Інформаційна безпека, інформаційні та психологічні операції в умовах повномасштабної збройної агресії РФ проти України* : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (11 червня 2026 р., м. Житомир, Україна). М-во оборони, Житомир. військ. ін-т імені С. П. Корольова. Житомир: ЖБІ, 2026. С. 86–91. DOI: 10.6084/m9.figshare.32586657. URL: https://kzmi.mil.gov.ua/files/NOV/Zbirnik_.pdf

18. Svetlichnyi I., Svetlichna M. The Development of Restorative Justice in Modern Eastern Countries. *International Scientific Conference XXIX Oriental Readings of A. Krymsky*, June 25–26, 2026. Kyiv : Institute of Oriental Studies. 2026.

Information about the author:
Svietlichnyi Igor Valeriyovich,

PhD student,

V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National
Academy of Sciences of Ukraine

Research Fellow, Research Center of the DSST
4, Tryokhsviatytska Str., Kyiv, 01011, Ukraine